

Methodological Approaches to the Social Extension of the Holy Quran in the Thought of Ayatollah Khamenei

Ne'matollah Firoozi *

Assistant Professor, Department of Theology, Imam Reza International University, Mashhad, Iran

Mohammad Kimia

M.A. in Communication (Hajj and Pilgrimage), Imam Reza International University, Mashhad, Iran

Zahra Khani-Zare

M.A. Student of Theology (Quranic Sciences and Hadith), Imam Reza International University, Mashhad, Iran

DOI: [10.22034/rjfs.2026.532795.1184](https://doi.org/10.22034/rjfs.2026.532795.1184)

Abstract

The social extension of the Holy Quran, understood as the process of institutionalizing Quranic teachings within the structural and functional dimensions of Islamic society, requires the identification and analysis of effective and practicable strategies. Using a descriptive-analytical approach and drawing on the statements and intellectual framework of Ayatollah Khamenei, this study examines the key components and mechanisms involved in realizing this process. The findings indicate that, in the cultural domain, emphasis is placed on three central axes: (1) behavioral role modeling through the introduction of successful and exemplary Quranic figures; (2) the effective use of performing arts and digital media as vehicles for conveying Quranic concepts; and (3) the production of attractive and audience-oriented content in cyberspace, grounded in a wisdom-based approach. In the educational dimension, three institutions play a pivotal role: the family, the school, and religious seminaries. The family functions as the primary environment for fostering sustained familiarity and emotional attachment to the Holy Quran; schools are responsible for instruction at the levels of reading, fluent recitation, and comprehension of meanings; and the clergy assume a key role in explicating Quranic teachings and providing practical models of religious conduct. In the political sphere, four core strategies are identified: (1) legislation rooted in Quranic principles; (2) the institutionalization of transparency and justice in governance; (3) a dignity-oriented approach to foreign policy; and (4) the reinforcement of Islamic unity. In the economic domain, the findings highlight four foundational principles: (1) strengthening economic resilience against external threats; (2) systematic confrontation with usury and corruption; (3) the equitable distribution of economic opportunities; and (4) the integration of spirituality with economic activity. In the legal sphere, three main axes are emphasized: (1) deriving legal norms from Quranic sources; (2) the implementation of judicial justice with due respect for the rights of the accused; and (3) the education of citizenship rights based on Quranic teachings. The most significant challenges to the realization of the social extension of the Holy Quran include reductionist approaches to Quranic understanding, the lack of effective practical models, and tensions between modern lifestyles and Quranic values. Addressing these challenges requires the implementation of a comprehensive "Jihad Tabeen" [Jihad of clarification] across multiple levels of society. Overall, the study demonstrates that the formation of a Quranic society depends on systematic coordination and synergy among cultural, educational, and governing institutions.

Keywords: Holy Quran, Social Extension, Ayatollah Khamenei, Jihad Tabeen.

* Email: firoozi@imamreza.ac.ir (Corresponding Author)

Extended Abstract Introduction

1. Introduction

The social extension of the Holy Quran represents a vital, multidimensional process aimed at institutionalizing Quranic teachings within the structures of Islamic society. Achieving this goal requires the identification and analysis of systematic and operational strategies. This study seeks to comprehensively examine approaches to the social extension of the Quran within the intellectual framework of Leader of the Islamic Revolution Ayatollah Seyed Ali Khamenei. In contemporary Islamic societies, the abandonment of the Quran - particularly in social and political spheres - poses a fundamental challenge. The holy verse, "And the Messenger has said, 'O my Lord, indeed my people have taken this Quran as [a thing] abandoned'" (Al-Furqan 25:30), underscores that this problem extends beyond mere lack of recitation; it reflects a broader failure to employ the Quran as a practical guide for addressing contemporary issues.

Within this context, Ayatollah Khamenei's intellectual framework provides operational and practical strategies to confront this neglect and offers a comprehensive model for the Quran's social extension. The primary objective of this research is to present a systematic model for transforming the Quran from a sacred text into an actionable framework applicable across cultural, educational, political, economic, and legal domains. By addressing a gap in existing literature, which has predominantly focused on individual or spiritual engagement with the Quran, this study advances the field of social Quranic studies. Moreover, the findings have the potential to serve as a strategic resource for cultural and religious policymakers, paving the way for more structured, practical, and socially relevant applications of Quranic teachings.

2. Methodology

This study employs a descriptive-analytical method, referencing the statements of Ayatollah Khamenei. Research data was collected through qualitative content analysis of his statements in cultural, educational, political, economic, and legal domains. Library resources, including books, scholarly articles, related theses, and authoritative documents, were also utilized. The data analysis method involves extracting key components of the Holy Quran's social extension and presenting operational strategies within the framework of the Leader's intellectual system. Focusing on five principal approaches - cultural, educational, political, economic, and legal - this research systematically examines the concept. Given the topic's interdisciplinary nature, a combined approach incorporating Quranic sciences, sociology, political science, and Islamic economics has been adopted. Authoritative Islamic and academic sources ensure research validity, with reviewer input incorporated at various stages.

3. Results and Findings

The research findings are categorized into five principal domains, each examined in detail:

a) Cultural Approach:

Role Modeling: Introducing successful Quranic figures as cultural heroes to promote Quranic behavior. These models are presented not only as exemplary individuals but as tangible symbols of Quranic teachings manifested in daily life.

Performing Arts: Utilizing film, theater, and digital media to convey Quranic concepts through engaging, understandable language for the general public. Art is emphasized as a powerful tool for promoting Quranic values.

Cyberspace: Producing insightful content on social media to counter cultural invasion and promote Quranic knowledge in the digital sphere.

b) Educational Approach:

Family: The primary center for establishing lasting intimacy with the Quran by encouraging recitation and reflection on its verses. The family is introduced as the first educational environment for transmitting Quranic values to the new generation.

Schools: Teaching the Quran at three levels - fluent reading, proficient recitation, and conceptual understanding - to nurture a generation familiar with Quranic knowledge.

Seminaries (Hawzahs): Clarifying Quranic knowledge and providing practical role models through the clergy as inheritors of the prophets in society.

c) Political Approach:

Quranic Legislation: Deriving laws from the Quran as the supreme document of governance and the basis for macro-level policymaking.

Justice-Centricity: Transparency and combating discrimination in governance as a practical manifestation of Quranic teachings.

Islamic Unity: Strengthening regional cooperation based on the Quran as the axis of the Islamic Ummah and countering divisive efforts by adversaries.

d) Economic Approach:

Resistant Economy: Reducing external dependence and strengthening domestic production as a strategy to confront sanctions and economic threats.

Combating Usury and Corruption: Implementing anti-usury laws and ensuring financial transparency as foundations for a healthy economy.

Equitable Distribution of Wealth: Planning to reduce class disparity and realize social justice based on Quranic teachings.

e) Legal Approach:

Legislation: Formulating laws based on Quranic principles and adapting them to contemporary societal needs.

Judicial Justice: Observing the rights of the accused and expediting case proceedings as manifestations of justice within the judicial system.

Citizens' Rights: Educating on Quranic concepts related to social rights and duties to promote a culture of rule-of-law.

4. Conclusion

This research systematically examined approaches to the social extension of the Holy Quran based on the intellectual framework of Ayatollah Khamenei. The findings reveal that realizing a Quranic society requires the coordinated interaction of five domains: cultural, educational, political, economic, and legal. In the cultural dimension, emphasis was placed on role modeling Quranic figures and utilizing performing arts as effective tools. The educational domain highlighted the pivotal role of family, schools, and clergy in institutionalizing Quranic knowledge. In the political sphere, Quranic legislation, justice-centricity, and Islamic unity were identified as principal pillars. The economic sector featured the resistant economy, combating usury, and equitable wealth distribution as operational strategies. In the legal domain, Quran-based legislation, judicial justice, and citizens' rights were presented as key components. The most significant challenges include reductionism in understanding the Holy Quran, a shortage of practical models, and conflicts between modern lifestyles and Quranic values. Confronting these challenges necessitates a "Jihad Tabeen" at various levels. By presenting a comprehensive model, this study takes an important step toward transforming the Quran from a sacred text into a practical program for individual and social life. Realizing this model requires national resolve, precise planning, and comprehensive cooperation among cultural, educational, and governmental institutions.

5. Keywords

Holy Quran, Social Extension, Ayatollah Khamenei, Jihad Tabeen.

رویکردهای امتداد اجتماعی قرآن کریم مبتنی بر منظومه فکری حضرت آیت‌الله العظمی خامنه‌ای (مدظله‌العالی)

انعمت‌الله فیروزی^{۱*} | محمد کیمیا^۲ | زهرا خانی‌زارع^۳

DOI: [10.22034/rjfs.2026.532795.1184](https://doi.org/10.22034/rjfs.2026.532795.1184)

چکیده

امتداد اجتماعی قرآن کریم به‌عنوان فرایند نهادینه‌سازی آموزه‌های قرآنی در ساختارهای جامعه اسلامی، نیازمند شناسایی و تحلیل راهکارهای عملیاتی است. این پژوهش با روش توصیفی - تحلیلی و با استناد به بیانات آیت‌الله خامنه‌ای، به بررسی مؤلفه‌های کلیدی این فرایند می‌پردازد. یافته‌ها نشان می‌دهد در حوزه فرهنگی، تأکید بر سه محور اساسی است: (۱) الگوسازی رفتاری از طریق معرفی چهره‌های قرآنی موفق (۲) بهره‌گیری از هنرهای نمایشی و رسانه‌های دیجیتال برای انتقال مفاهیم (۳) تولید محتوای جذاب در فضای مجازی با رویکرد حکمت‌آمیز. در بُعد آموزشی، سه نهاد خانواده، مدرسه و حوزه‌های علمیه نقش محوری دارند: (۱) خانواده به‌عنوان کانون ایجاد انس پایدار با قرآن (۲) مدارس در سطوح روخوانی، روان‌خوانی و درک مفاهیم (۳) روحانیت در تبیین معارف و الگوسازی عملی. در عرصه سیاسی، چهار راهبرد کلیدی شناسایی شد: (۱) قانون‌گذاری مبتنی بر اصول قرآنی (۲) شفافیت و عدالت در حکمرانی (۳) عزت‌محوری در سیاست خارجی (۴) تقویت وحدت اسلامی.

در حوزه اقتصادی، یافته‌ها بر چهار اصل تأکید دارد: (۱) مقاوم‌سازی اقتصاد در برابر تهدیدهای خارجی (۲) مبارزه نظام‌مند با ربا و فساد (۳) توزیع عادلانه فرصت‌های اقتصادی (۴) تلفیق معنویت با فعالیت‌های اقتصادی. در بخش حقوقی نیز سه محور اصلی عبارت‌اند از: (۱) استخراج قوانین از

۱. استادیار گروه الهیات، دانشگاه بین‌المللی امام‌رضا علیه السلام، مشهد مقدس، ایران

* Email: firoozi@imamreza.ac.ir

۲. کارشناسی ارشد ارتباطات گرایش حج و زیارت، دانشگاه بین‌المللی امام‌رضا علیه السلام، مشهد مقدس، ایران

Email: kimiya130061@mailfa.co

۳. دانشجوی کارشناسی ارشد الهیات گرایش علوم قرآن و حدیث، دانشگاه بین‌المللی امام‌رضا علیه السلام، مشهد مقدس، ایران

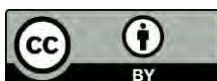
Email: zahra.khanizar@imamreza.ac.ir

دسترسی به مقالات فصلنامه علمی پژوهش‌های فقه و علوم اسلامی (open access) است.

فصلنامه علمی پژوهش‌های فقه و علوم اسلامی تحت مجوز بین‌المللی CC BY 4.0 می‌باشد.

مسئولیت مقاله از نظر محتوای علمی و نظرات مطرح‌شده در متن آن، به‌عهده نویسندگان و یا نویسنده مسئول مقاله می‌باشد و مورد تأیید/عدم تأیید صاحب امتیاز

فصلنامه علمی پژوهش‌های فقه و علوم اسلامی نمی‌باشد.

منابع قرآنی (۲) اجرای عدالت قضایی با رعایت حقوق متهمان (۳) آموزش حقوق شهروندی مبتنی بر معارف قرآنی. مهم‌ترین چالش‌های پیش‌رو شامل: (۱) تقلیل‌گرایی در فهم قرآن (۲) نبود الگوهای عملی مناسب (۳) تضاد سبک زندگی مدرن با ارزش‌های قرآنی است که مقابله با آن‌ها نیازمند «جهاد تبیین» در سطوح مختلف است. این پژوهش نشان می‌دهد تحقق جامعه قرآنی مستلزم هماهنگی نظام‌مند بین نهادهای فرهنگی، آموزشی و حکومتی می‌باشد.

واژگان کلیدی: قرآن کریم، امتداد اجتماعی، جامعه قرآنی، رویکردها، آیت‌الله خامنه‌ای.

۱. بیان مسئله

مهیجوریت قرآن در عصر حاضر به‌عنوان یک چالش بنیادین در جوامع اسلامی مطرح است. آیه «وَقَالَ الرَّسُولُ يَا رَبِّ إِنَّ قَوْمِي اتَّخَذُوا هَذَا الْقُرْآنَ مَهْجُورًا» (فرقان: ۳۰) به‌خوبی بیانگر این واقعیت است که مشکل صرفاً به عدم تلاوت محدود نمی‌شود، بلکه شامل عدم بهره‌گیری از قرآن به‌عنوان نقشه راه در حل مسائل اجتماعی و سیاسی معاصر نیز می‌گردد. در این میان، منظومه فکری آیت‌الله خامنه‌ای به‌عنوان نظریه‌پرداز جامعه قرآنی، با ارائه راهبردهای عملیاتی، تلاش کرده است این مهیجوریت را به چالش کشیده و الگویی کاربردی برای امتداد اجتماعی قرآن ارائه دهد.

دامنه این پژوهش شامل بررسی ابعاد پنج‌گانه فرهنگی، آموزشی، سیاسی، اقتصادی و قانونی امتداد اجتماعی قرآن با تأکید بر بیانات و اندیشه‌های معظم‌له است. این پژوهش از یک‌سو به تحلیل نظری این ابعاد می‌پردازد و از سوی دیگر راهکارهای عملیاتی برای تحقق هریک از این ابعاد را در ساختارهای اجتماعی موردبررسی قرار می‌دهد. به‌عبارت دیگر، این تحقیق در پی پُل زدن بین مبانی نظری امتداد اجتماعی قرآن و الزامات اجرایی آن در جامعه معاصر می‌باشد.

هدف اصلی این پژوهش، تبیین نظام‌مند رویکردهای امتداد اجتماعی قرآن کریم براساس منظومه فکری آیت‌الله خامنه‌ای است. هدف حاضر با استناد به آیه «كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ لِتُخْرِجَ النَّاسَ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ» (ابراهیم: ۱) تدوین شده است که بر نقش اجتماعی و هدایتی قرآن تأکید دارد. در این زمینه، این تحقیق درصدد است با الهام از بیانات ایشان، الگویی کاربردی برای تبدیل قرآن از متن مقدس به برنامه عملی در عرصه‌های مختلف اجتماعی ارائه دهد. معظم‌له در بیانی اُنس با قرآن را **علاج و راهکار حل مشکلات** می‌داند که چنانچه ملتی بتواند از طریق اُنس با قرآن، خود را در فضای قرآنی و معرفتی قرآن قرار دهد، می‌تواند مشکلات خود را نیز برطرف کند. مشکل بزرگ مسلمانان دنیا، دوری از قرآن است؛ علاج آن برگشت به قرآن است. قرآن فقط برای تلاوت کردن در کنج و زوایا نیست، بلکه کتابی برای عمل، شناخت و معرفت، فهم جامعه اسلامی نسبت به تکالیف و نجات از حیرت است (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۷۹/۹/۹).

در نتیجه اهمیت این تحقیق از چند منظر قابل توجه است: نخست آنکه با پُر کردن خلأ موجود در ادبیات پژوهش که اغلب به جنبه‌های فردی اُنس با قرآن پرداخته‌اند، گامی مهم در توسعه مطالعات اجتماعی قرآن برداشته می‌شود. دوم آنکه با ارائه راهکارهای عملیاتی مبتنی بر اندیشه‌های آیت‌الله خامنه‌ای، می‌تواند به عنوان سندی راهبردی برای سیاست‌گذاران فرهنگی کشور مورد استفاده قرار گیرد. سوم آنکه با تبیین نسبت مفاهیم قرآنی با نیازهای جامعه معاصر، پاسخ‌گوی بخشی از شبهات موجود در زمینه کارآمدی قرآن در عصر حاضر خواهد بود.

فرضیه اصلی این پژوهش آن است که «تحقق امتداد اجتماعی قرآن، مستلزم تعامل هماهنگ مؤلفه‌های پنج‌گانه فرهنگی، آموزشی، سیاسی، اقتصادی و قانونی در چارچوب منظومه فکری آیت‌الله خامنه‌ای است». در این خصوص، پرسش اصلی پژوهش این است که «چگونه می‌توان با الهام از اندیشه‌های معظم‌له، قرآن را از حاشیه به متن زندگی اجتماعی بازگرداند و آن را به نقشه راهی برای حل مسائل جامعه تبدیل کرد؟»

۲. پیشینه پژوهش

مطالعه سیر پژوهش‌های مرتبط با موضوع امتداد اجتماعی قرآن کریم در منظومه فکری آیت‌الله خامنه‌ای نشان می‌دهد که اگرچه این موضوع در سال‌های اخیر مورد توجه محققان قرار گرفته است، لکن پژوهش‌های نظام‌مند و جامعی که به بررسی همه‌جانبه این مفهوم در چارچوب اندیشه‌های ایشان بپردازند، همچنان محدود و پراکنده است.

در سطح کتب، آثاری مانند «قرآن کتاب زندگی» (انتشارات قدر ولایت، ۱۳۹۰)، «زندگی باید قرآنی باشد» (محمود زارعی، انتشارات شهید کاظمی، ۱۳۹۹) و «طرح کلی اندیشه اسلامی در قرآن» (خامنه‌ای، انتشارات صهبا، ۱۳۹۲) بیش‌تر به تبیین جایگاه قرآن در زندگی فردی و اجتماعی پرداخته‌اند، اما تحلیل عمیقی از مفهوم امتداد اجتماعی قرآن و مؤلفه‌های آن ارائه نکرده‌اند. کتاب «منظومه فکری آیت‌الله خامنه‌ای» (عبدالحسین خسروپناه و همکاران، پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، ۱۳۹۶) نیز اگرچه به بررسی اندیشه‌های رهبری در حوزه‌های مختلف پرداخته، اما بخش خاصی را به امتداد اجتماعی قرآن اختصاص نداده است.

در حوزه مقالات علمی، پژوهش‌هایی مانند «تبیین مؤلفه‌های اقتصاد مقاومتی با رویکرد تحلیلی قرآنی- روائی از نگاه آیت‌الله خامنه‌ای» (سید عبدالرسول حسینی‌زاده، ۱۴۰۲)، «راهکارهای دست‌یابی به کارکردهای قرآن با تأکید بر اندیشه‌های قرآنی آیت‌الله خامنه‌ای» (عبیسی عیسی‌زاده، ۱۴۰۳) و «الگوی اُنس با قرآن مبتنی بر اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای» (حسن زرنوشه فراهانی و میثم علیپور، ۱۴۰۰) به بررسی ابعاد نظری و عملی این موضوع پرداخته‌اند. مقالاتی

همچون «کارکرد توحید اجتماعی در فلسفه سیاست اسلام از منظر قرآن با تأکید بر اندیشه‌های آیت‌الله خامنه‌ای» (محمد عرب صالحی و فریده پیشوایی، ۱۴۰۳) و «استخراج مبانی حکمرانی قرآنی با محوریت رویکرد جدید تفسیر سوره جمعه در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای» (رحمت‌الله سهرابی، ۱۴۰۲) نیز گرچه در چارچوب منظومه فکری معظّم‌له انجام شده‌اند، اما تمرکز آن‌ها معمولاً بر یک بُعد خاص از امتداد اجتماعی قرآن بوده و از بررسی جامع این مفهوم غفلت کرده‌اند. در سطح پایان‌نامه‌ها و تحقیقات دانشگاهی، می‌توان به آثاری مانند «اخلاق قرآنی در سیره و اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای» (نفیسه امان‌الهی، ۱۴۰۰) و «الگوی عدالت اجتماعی براساس اصول مستخرج از قرآن با نگاهی به دیدگاه سیاسی امام خمینی (ره) و آیت‌الله خامنه‌ای» (هادی کمال عزت، ۱۳۹۵) اشاره کرد که به بررسی بخشی از ابعاد این موضوع پرداخته‌اند. پایان‌نامه «صورت‌بندی نظری جهان اجتماعی توحیدی در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای» (فاطمه سلیمانی‌پور، ۱۴۰۳) نیز اگرچه به تحلیل جامعه قرآنی از منظر آیت‌الله خامنه‌ای پرداخته، اما بیش‌تر بر مبانی نظری تأکید داشته و از ارائه راهکارهای عملی امتداد اجتماعی قرآن بازمانده است. نقطه قوت پژوهش‌های پیشین، توجه به جنبه‌های مختلف اندیشه قرآنی معظّم‌له می‌باشد. با این حال، بسیاری از این تحقیقات یا محدود به یک بُعد خاص (فرهنگی، سیاسی، اقتصادی و...) بوده‌اند، یا از ارائه تحلیلی نظام‌مند از مفهوم امتداد اجتماعی قرآن و مؤلفه‌های کلیدی آن در منظومه فکری ایشان غفلت کرده‌اند. این درحالی است که مقاله حاضر با تمرکز بر «تبیین نظام‌مند رویکردهای امتداد اجتماعی قرآن کریم» در چارچوب بیانات آیت‌الله خامنه‌ای و ارائه الگویی جامع برای نهادهای سازی آموزه‌های قرآنی در ساختارهای جامعه اسلامی، درصدد پُر کردن این خلأ پژوهشی است.

۳. تبیین مفاهیم

۳-۱. امتداد اجتماعی

امتداد به معنای کشیده شدن و کشش آمده است، البته معانی دیگری از جمله گسترش، دامنه، پهنه و استمرار نیز ذکر شده است (دهخدا، ۱۳۷۷: ۳/۳۳۳۲؛ معین، ۱۳۶۰: ۱/۱۹۱ و انجمن عربی و فارسی، ۱۹۵۶: ۱۳۷).

امتداد اجتماعی^۱ نیز واژه‌ای ترکیبی است که از دو کلمه اجتماعی (Social) و امتداد (Extension) به‌وجود آمده و نخستین بار توسط آیت‌الله خامنه‌ای در سال ۱۳۸۲ برای موضوع فلسفه اسلامی مطرح شده است: «نقص فلسفه ما این است که این ذهنیت، امتداد سیاسی و اجتماعی ندارد. فلسفه‌های غربی برای همه مسائل زندگی مردم، کم‌وبیش تکلیفی، سیستم اجتماعی، سیستم سیاسی، وضع حکومت و کیفیت تعامل مردم با همدیگر را معین می‌کند؛ اما فلسفه ما به‌طورکلی در زمینه ذهنیات

مجرد باقی می ماند و امتداد پیدا نمی کند. شما بیایید این امتداد را تأمین کنید و این ممکن است؛ کما اینکه خود توحید یک مبنای فلسفی و یک اندیشه است. این توحید یک امتداد اجتماعی و سیاسی دارد. «لا اله الا الله» فقط در تصوّرات و فروض فلسفی و عقلی منحصر و زندانی نمی ماند؛ بلکه وارد جامعه می شود و تکلیف حاکم، محکوم و مردم را معین می کند» (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸۲/۱۰/۲۹). بنابراین، امتداد اجتماعی به گسترش و تعمیم اصول و ایده‌های فکری، فلسفی در عرصه‌های اجتماعی و سیاسی اشاره دارد، به طوری که این اصول از دنیای نظری به عمل و واقعیت‌های اجتماعی منتقل می شوند.

۲-۳. جامعه

جامعه از ریشه «جَمَعَ» به معنای گردآمدن، انجمن و گروهی از مردم که در یک سرزمین زندگی می کنند و دارای روابط اجتماعی و منافع مشترک هستند، ذکر شده است (دهخدا، ۱۳۷۷: ۷۰۴۳/۵ و معین، ۱۳۶۰: ۱/۱۲۱۴). در اصطلاح نیز به گروهی از انسان‌ها گفته می شود که در یک جغرافیای مشترک (مانند جامعه ایرانی) یا براساس اشتراکات دینی، حرفه‌ای یا فرهنگی زندگی می کنند (مصباح‌زدی، ۱۳۹۱: ۲۱). از دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای، جامعه اسلامی صرفاً یک تجمع انسانی نیست، بلکه بستری برای تحقق اهداف الهی است که بر سه پایه «علم، اخلاق و عدالت» استوار شده است. ایشان با استناد به آیه «لَيَقُومَنَّ النَّاسُ بِالْقِسْطِ» (حدید: ۲۵)، تشکیل جامعه‌ای مبتنی بر قسط را آرمان انبیا و هدف انقلاب اسلامی دانسته و تأکید می کنند که جامعه برخوردار از علم، اخلاق و عدالت، آرزوی ما در مبارزات اسلامی بوده است. این ارزش هاست که عزت سیاسی، رفاه مادی و امنیت جامعه را تأمین می نماید و همه نهادها و آحاد مردم باید برای تحقق آن تلاش کنند (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸۶/۵/۲۰). از منظر ایشان، جامعه‌ای که از قرآن فاصله بگیرد، دچار مہجوریت دوچندان می گردد؛ به این معنا که نه تنها تلاوت قرآن کاهش می یابد، بلکه فهم صحیح از نقش اجتماعی قرآن، تضعیف و منجر به بحران‌های فرهنگی و سیاسی می شود که نمونه‌های آن در تاریخ معاصر جهان اسلام مشهود است (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸۸/۵/۲۶). مطابق با این دیدگاه، لزوم تلاش همگانی برای تحقق جامعه‌ای قرآنی، برجسته و مشخص می گردد. به بیان دیگر، تحقق این هدف و آرمان بزرگ، منوط به فعال شدن عناصر و اجزای پیدا و پنهان اجتماعی است تا از حرکتی موضعی و بخشی به جریانی فراگیر و عام تبدیل شود.

۴. اهمیت امتداد اجتماعی قرآن

تأکیدات فراوان آیت‌الله خامنه‌ای بر موضوع اُنس با قرآن کریم با هدف رسیدن به جامعه قرآنی، حاکمیت فضای فرهنگی قرآن در ذهن جامعه و در نتیجه تشکیل جامعه ایدئال است. برای درک بیش تر و بهتر اهمیت امتداد اجتماعی قرآن در اندیشه ایشان، چند نکته قابل ذکر است:

نخست) یکی از دغدغه‌های راهبردی ایشان، محدود نکردن انس با قرآن به تلاوت و حفظ کلام الله مجید است؛ از این رو بر این نکته تأکید دارند که جامعه اسلامی با اهمیت دادن به مسئله تلاوت و حفظ، قرآنی نمی‌شود، بلکه عمل به آن، اساس و محور احیاء قرآن است، چنانکه خود قرآن می‌فرماید: «وَتَمَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ صِدْقًا وَعَدْلًا لَا مُبَدِّلَ لِكَلِمَاتِهِ»؛ «و کلام پروردگار تو، با صدق و عدل، به حد تمام رسید؛ هیچ کس نمی‌تواند کلمات او را دگرگون سازد» (انعام: ۱۱۵)؛ در نتیجه همچنان که همه تعاملات انسان از جمله تعامل با خانواده، اجتماع، مسلمین، قدرت‌ها و ملت‌ها باید با نفس و روح قرآنی تنظیم شود؛ احیاء، عمل و گرامیداشت قرآن نیز لازم است (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸۵/۰۷/۰۴). ایشان با نگاهی راهبردی به مسئله انس با قرآن، از تقلیل‌گرایی رایج که قرآن را صرفاً به متن تلاوت و حفظ محدود می‌کند، عبور کرده و بر «عمل نظام‌مند به مفاهیم قرآنی» به عنوان محور اصلی احیای قرآن تأکید دارند. استناد ایشان به آیه ۱۱۵ سوره انعام نیز به خوبی نشان‌دهنده این دیدگاه است که قرآن به عنوان نظامی جامع از «صدق» (معارف نظری) و «عدل» (کاربردهای عملی) طراحی شده است. این تحلیل با تأکید بر ضرورت تسری روح قرآنی به تمام عرصه‌های تعامل اجتماعی (از خانواده تا نظام بین‌الملل)، در واقع الگویی سه‌سطحی ارائه می‌دهد: در سطح فردی، گذار از حافظه محوری به رفتار قرآنی؛ در سطح اجتماعی، تبدیل قرآن به معیار روابط انسانی؛ و در سطح حکومتی، استفاده از قرآن به عنوان سند راهبردی در سیاست‌گذاری‌ها. چنین نگاهی، مهجوریت قرآن را نه در کمیت تلاوت، بلکه در ضعف تأثیرگذاری آن بر مناسبات اجتماعی می‌داند و احیای قرآن را منوط به تجلی عینی آن در ساحت‌های مختلف زندگی می‌کند.

دوم) در اندیشه آیت الله خامنه‌ای، امتداد اجتماعی قرآن در جامعه اسلامی به معنا و مفهوم «قرآنی شدن جامعه» می‌باشد و هدف این است که «ملت ما به معنای حقیقی کلمه، قرآنی شوند. مگر می‌شود ملتی خود را مسلمان بدانند؛ اما قرآنی نباشد؟ بنابراین قرآنی شدن فقط به ظواهر و تلاوت آیات و مواردی که بیش‌تر چشم و گوش را می‌نوازد، نیست. قرآنی شدن به این است که ملت با قرآن آمیخته شود، به قرآن عمل کند و معرفت قرآنی را به طور کامل به دست آورد. ما امروز در دنیای اسلام، این ویژگی را کم داریم. تفاخر به اسلام و ادعای مسلمانی همه جا هست؛ اما آنچه ما به آن نیاز داریم، آمیخته شدن با معارف قرآن و عمل به آن می‌باشد. این، مسلمانی واقعی است» (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۷۱/۱۱/۰۵). معظّم‌له «قرآنی شدن جامعه» را فراتر از شعارهای ظاهری و مناسک فردی تعریف می‌کند و آن را در گرو تحولی سه‌بعدی می‌داند: آمیختگی وجودی با قرآن (نه صرف آشنایی)، عمل نظام‌مند به آموزه‌ها (نه تلاوت محض) و کسب معرفت تمام‌عیار (نه دانش

جزئی). این نگاه، نوعی «تزکیه اجتماعی» را هدف قرار داده که در تقابل با رویکردهای صوری به دین‌داری در جهان اسلام قرار می‌گیرد.

سوم) در جای دیگر، معنا و مفهوم آن را «حاکمیت فضای فرهنگی قرآن در ذهن جامعه» می‌دانند: «تلاوت و انس با قرآن و نیز رواج آن، همه مقدمه است؛ مقدمه برای حاکمیت فضای فرهنگی قرآن در ذهن جامعه» (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸۶/۰۶/۲۲) از سویی ایشان، در تبیین قلّه عالی و هدف غایی حاکمیت فضای فرهنگی قرآن در جامعه، اشاره به شاخص دقیقی می‌نمایند که به فهم دقیق ما از این موضوع کمک شایانی می‌کند: «آن وقتی که کسی در این کشور و این جامعه حرفی زد، هریک از جوان‌های این مملکت بتواند با آشنایی با قرآن تشخیص دهد که این حرف غلط یا درست است، آن وقت ما با قرآن آشنا هستیم و فرهنگ قرآنی بر زندگی ما حاکم است» (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۷۸/۰۹/۲۰). آیت‌الله خامنه‌ای برای تحقق «حاکمیت فضای فرهنگی قرآن»، یک سیر تکاملی سه مرحله‌ای را ترسیم می‌نماید: ابتدا «تلاوت و انس» به‌عنوان پایه‌های اولیه، سپس «رواج اجتماعی» قرآن به‌عنوان بسترسازی، و سرانجام «حاکمیت فرهنگی» به‌عنوان هدف غایی که در آن قرآن به معیار سنجش افکار و گفتار در سپهر عمومی تبدیل می‌شود. ایشان با تعریف شاخص عینی برای این حاکمیت - یعنی قدرت تشخیص جمعی مبتنی بر معیارهای قرآنی - نشان می‌دهند که هدف این فرایند، نه صرفاً افزایش کمی قرائت قرآن، بلکه تبدیل آن به «چارچوب معرفتی» برای ارزیابی مسائل اجتماعی است. این نگاه، از یک سو بر نقش قرآن به‌عنوان محور وحدت بخش فرهنگی تأکید دارد و از سوی دیگر، ضرورت تربیت نسلی را گوشزد می‌کند که بتواند با «عقلانیت قرآنی» به تحلیل و نقد گفتمان‌های اجتماعی بپردازد.

جدول شماره ۱ - اهمیت امتداد اجتماعی قرآن

اهمیت امتداد اجتماعی قرآن		
کلیدواژه	مفهوم	استناد به بیانات
قرآنی شدن جامعه	تبدیل قرآن از متن مقدس به برنامه عملی در تمام سطوح زندگی اجتماعی	(۱۳۷۱/۱۱/۰۵)
حاکمیت فرهنگی قرآن	قرآن به‌عنوان چارچوب معرفتی برای تحلیل و ارزیابی مسائل اجتماعی	(۱۳۷۸/۰۹/۲۰)
مهوریت زدایی	مقابله با کاهش نقش قرآن در حل مسائل اجتماعی و سیاسی	(۱۳۷۹/۰۹/۰۹)

عدالت اجتماعی	تحقق قسط و عدل به عنوان هدف اصلی امتداد اجتماعی قرآن	(۱۳۸۶/۵/۲۰)
اُنس با قرآن	ایجاد پیوند عاطفی و عملی با قرآن، نه صرفاً تلاوت	(۱۳۸۵/۰۷/۰۴)
هدایت اجتماعی	قرآن به عنوان نقشه راه برای حل چالش‌های جامعه معاصر	(۱۳۸۷/۰۳/۲۱)
وحدت اسلامی	قرآن به عنوان محور همبستگی امت اسلامی در برابر تهدیدهای خارجی	(۱۳۸۳/۰۶/۲۶)
جهاد تبیین	روشنگری درباره نقش قرآن در پاسخ‌گویی به نیازهای جامعه	(۱۳۹۹/۰۷/۱۴)

۵. رویکردهای امتداد اجتماعی قرآن

از دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای، جامعه اسلامی فضایی است که انسان به لحاظ معنوی و مادی می‌تواند رشد کرده و به هدف مطلوبی برسد که خدای متعال او را برای آن خلق فرموده است. در این بخش، به رویکردهای مختلف جامعه اسلامی و قرآنی در اندیشه ایشان اشاره می‌شود.

۵-۱. رویکرد فرهنگی

۵-۱-۱. الگوها و چهره‌های قرآنی

ارائه الگوها و چهره‌های قرآنی مناسب از قاریان، حافظان، اساتید، نخبگان و متخلقان به اخلاق قرآنی که چهره‌های موفق بوده‌اند، یکی از موارد مؤثر در امتداد اجتماعی قرآن است. آیت‌الله خامنه‌ای با تأکید بر احترام قهرمانان قرآنی، موضوع ارائه الگوهای قرآنی را مورد توجه قرار داده و معتقدند یکی از راهکارهای رواج قرآن در بین مردم، احترام کردن به قهرمانان قرآنی می‌باشد (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۷۷/۰۹/۰۱). ارائه الگوهای قرآنی موفق، صرفاً به معنای معرفی افراد نمونه نیست، بلکه استراتژی هوشمندانه‌ای برای تحقق امتداد اجتماعی قرآن از طریق مکانیسم همانندسازی است. در این نگاه، قاریان و حافظان نه به عنوان شخصیت‌های منفعل، بلکه به مثابه قهرمانان فرهنگی بازتعریف می‌شوند که دو کارکرد اساسی دارند: نخست، تبدیل مفاهیم انتزاعی قرآن به الگوهای عینی و ملموس رفتاری و دوم، ایجاد پُل ارتباطی بین متن مقدس و زندگی روزمره از طریق فرایند الگوبرداری. تأکید بر احترام به این چهره‌ها نیز حاوی این پیام است که ترویج قرآن نیازمند بازسازی نظام ارزشی جامعه است، به گونه‌ای که برجستگی‌های قرآنی به جای شهرت‌های

کاذب، در کانون توجه قرار گیرند. این رویکرد، هوشمندانه از ظرفیت یادگیری اجتماعی در روان‌شناسی تربیتی بهره می‌برد تا انس با قرآن را از حیطه فردی به عرصه عمومی منتقل کند.

۵-۱-۲. هنرهای قرآنی

تاریخ هنر دارای پیشینه‌ای قدیمی‌تر از تاریخ علم است. هنر، بیان یک موضوع عقلی در قالب احساس است؛ از این‌رو جایگاه والایی در بیان ایده‌ها، آراء و عقاید دارد (ربانی، ۱۳۷۹: ۸). قرآن کریم در بیان مطالب از قالب‌های مختلف هنری استفاده کرده است. قصه که به‌نوعی مادر هنرهای مختلف - اعم از رمان، فیلم، نمایش و کم‌دی - می‌باشد، از جمله ابزارهایی است که قرآن کریم از آن بهره فراوان گرفته و به آن تصریح می‌کند (پیشین).

آیت الله خامنه‌ای با مهم خواندن موضوع هنر در زندگی انسان، آن را از نظر اسلام مورد تأیید و تشویق قرار می‌دهد: «هنر جزو زندگی انسان است و در ذات خود، یکی از لوازم وجود انسان می‌باشد. اگر درباره اصل هنر بخواهیم نظر اسلام را بدانیم، به نظر می‌رسد که اسلام هنر را نه فقط قبول کرده، بلکه تشویق کرده است. قرآن یک اثر هنری می‌باشد. موسیقی کلمات قرآن، آنجا هم که حتی وزن ندارد، یک چیز عجیب و بسیار گوش‌نواز است. کسی که با قرآن انس داشته باشد و آشنا باشد، می‌بیند قرآن یک اثر هنری است» (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۹۴/۱۰/۲۳).

ایشان ضمن تأکید بر استفاده از زبان هنر در هرچه جذاب‌تر کردن ارزش‌ها و مفاهیم دینی، تأکید می‌کنند بخش‌های مختلف هنری هریک از امتیازات و کمبودهایی دارند، اما در میان انواع روش‌ها و بیان‌های هنری، بیان نمایش در مجموع از همه بخش‌های هنری، رساتر، فراگیرتر و جالب‌تر است. از این‌رو برای تبیین حقایق دینی باید از زبان هنر استفاده شود (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۷۳/۱۱/۰۳). بنابراین مبتنی بر دیدگاه ایشان، هنر دینی آن است که معارفی را که ادیان الهی و کامل‌تر از همه دین مبین اسلام با هدف سعادت حقیقی بشر، به دنبال ترویج آن بوده‌اند، در جوامع انسانی منتشر کند و در افکار بشر، ماندگار و جاودانه سازد.

آیت الله خامنه‌ای با تصریح اینکه در هنر دینی، الزامی به استفاده از واژگان یا نمادهای مذهبی نیست، بلکه ترویج هنرمندانه مقولاتی مانند «عدالت، حقوق انسانی و مسائل اخلاقی» و پرهیز از «ابتذال و استحاله هویت انسان و جامعه» می‌تواند نمونه‌های خوبی از هنر دینی باشد. هنر دینی عدالت را در جامعه به‌صورت یک ارزش معرفی می‌کند، ولو هیچ اسمی از دین و هیچ آیه‌ای از قرآن و هیچ حدیثی در باب عدالت در خلال هنر آورده نشود. شما می‌توانید در باب عدالت، رساترین سخن را در هنرهای نمایشی بیاورید. در این صورت به هنر دینی توجه کرده‌اید (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸۰/۰۵/۰۱). از سوی دیگر، بر این نکته تأکید دارند که مسائل هنری و فرهنگی با بخش‌نامه و

دستور و حکم درست نمی‌شود، بلکه نیازمند انگیزه است و می‌تواند به صورت سرودهای دینی، موسیقی، شعرسرایی، نقاشی، معماری، خطاطی، تذهیب و یا در قالب قصه، داستان، فیلم، نمایش و دیگر هنرها متجلی شود و هرکدام به تناسب خود در انتقال مفاهیم فرهنگی، دینی و اعتقادی به جامعه، نقشی ایفا کند.

نتیجه آنکه معظّم‌له با نگاهی کارکردگرایانه به هنر، آن را نه صرفاً ابزار زیبایی‌شناختی، بلکه رسانه‌ای تأثیرگذار برای انتقال مفاهیم دینی می‌داند. ایشان با تأکید بر ذاتی بودن هنر در حیات انسانی، دو ویژگی محوری برای هنر دینی قائل است: نخست فراگیری رسانه‌ای که در آن نمایش را به دلیل ترکیب عناصر دیداری- شنیداری، مؤثرترین قالب می‌داند و دوم محتواگرایی بدون شعارزدگی که در آن تمرکز بر ارزش‌های بنیادین مانند عدالت، فارغ از استفاده مستقیم از نمادهای مذهبی، اصل اساسی است. نگاه ایشان از یک سو با نقد رویکردهای فرمالیستی به هنر (با تأکید بر محتوا) و از سوی دیگر با نقد رویکردهای دستوری (با تأکید بر انگیزه درونی هنرمند) همراه است. این دیدگاه در واقع هنر دینی را نه در «ظاهر مذهبی»، بلکه در «کارکرد تربیتی- اجتماعی» آن تعریف می‌کند که می‌تواند در قالب‌های متنوعی از معماری تا نمایش متجلی شود.

۵-۳. رسانه و فضای مجازی

سلامت محیط یک جامعه به موضوعات مختلف به‌ویژه فضای تبلیغات و رسانه آن بستگی دارد. قرآن کریم تبلیغ و رسانه را به عنوان ابزاری حیاتی برای هدایت و انتقال پیام الهی مورد تأکید قرار داده است. خداوند متعال در آیات متعددی به نقش رسانه‌های طبیعی و انسانی در تبلیغ دین اشاره می‌فرماید. در آیه ۴۴ سوره نحل می‌خوانیم: «وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ» که به‌وضوح نقش پیامبر (ص) را به عنوان نخستین مبلّغ و رسانه الهی در انتقال معارف قرآنی ترسیم می‌کند. در عصر حاضر، فضای مجازی و رسانه‌های دیجیتال به عنوان گسترده‌ترین و مؤثرترین ابزار تبلیغی در اختیار بشر قرار گرفته‌اند. قرآن کریم با پیش‌بینی این تحولات، در آیه ۲۸ سوره فاطر، بر اهمیت انتقال دانش و معارف از طریق رسانه‌های گوناگون تأکید می‌کند. آیت‌الله خامنه‌ای با درک این اهمیت، همواره بر استفاده صحیح از این ابزارها تأکید داشته‌اند: «امروز فضای مجازی یک فرصت فوق‌العاده برای تبلیغ است» (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۹۱/۰۷/۱۹). ایشان رسانه و فضای مجازی را قدرت نرم فوق‌العاده‌ای می‌دانند که می‌تواند در عرصه‌های مختلف فرهنگی، سیاسی و اقتصادی تأثیرگذار باشد (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۹۴/۰۶/۱۶).

از سوی دیگر، قرآن کریم در آیه ۱۲۵ سوره نحل روش‌های تبلیغ مؤثر را آموزش می‌دهد: «ادْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ». این آموزه‌ها امروزه در قالب تکنیک‌های رسانه‌ای

مدرن تجلی یافته‌اند، از این رو در مقابل تهاجم فرهنگی دشمنان از طریق رسانه‌های غربی که قرآن به شکل نمادین به آن اشاره دارد «إِنَّا زَيْنَا السَّمَاءَ الدُّنْيَا بِزِينَةِ الْكَوَاكِبِ وَحِفْظًا مِنْ كُلِّ شَيْطَانٍ مَارِدٍ» (صافات: ۶-۷)، ضرورت استفاده هوشمندانه از فضای مجازی برای تبلیغ معارف قرآنی دوچندان شده است. ایشان با اشاره به ظرفیت‌های این عرصه تأکید می‌کنند: «اگر امروز رهبر انقلاب نبودم، رئیس فضای مجازی کشور می‌شدم» (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۹۱/۰۷/۲۰). همچنین جوانان را به استفاده سازنده از این فضا برای امیدآفرینی، بصیرت‌آفرینی و تبلیغ معارف اسلامی تشویق می‌کنند (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۹۹/۱۲/۲۱).

همان‌گونه که قرآن کریم در آیه «وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَسُولٍ إِلَّا بِلِسَانِ قَوْمِهِ» (ابراهیم: ۴). بر ضرورت استفاده از زبان قابل فهم برای مخاطب تأکید دارد، تولید محتوای سالم می‌تواند فضای مجازی را به ابزاری قدرتمند برای ترویج ارزش‌های قرآنی تبدیل کند. با توجه به تأکیدات قرآنی و رهنمودهای رهبری، رسانه و فضای مجازی زمانی می‌تواند نقش سازنده‌ای در جامعه ایفا کند که محتوای آن‌ها منطبق بر اصول اخلاقی و دینی باشد و با حکمت و تدبیر در جهت ارتقای فرهنگی جامعه به کار گرفته شوند. این همان رویکردی است که هم در آموزه‌های قرآنی و هم در بیانات آیت‌الله خامنه‌ای به آن تأکید شده است.

۲-۵. رویکرد آموزشی

۵-۱-۲. خانواده محوری

نخستین بذر رشد فردی و بنای شخصیت انسان در خانواده پاشیده می‌شود. کودک در خانواده، سخن گفتن را می‌آموزد، با ارزش‌های اخلاقی آشنا می‌شود و چگونگی برقراری رابطه اجتماعی با دیگران را فرا می‌گیرد. خانواده، زیربنایی برای باورها، ارزش‌ها و نگرش‌های فرهنگی یک جامعه به شمار می‌آید (سیف، ۱۴۰۱: ۱۱۴) افزون بر این، بیش‌تر رفتارهای انسان براساس یادگیری استوار است و نخستین و مهم‌ترین پایگاه یادگیری، کانون راهبردی خانواده است.

آیت‌الله خامنه‌ای با اشاره به نقش مهم خانواده‌ها در فراگیری قرآن از جانب فرزندان، لزوم ایجاد شوق و رغبت در میان نونهالان و نوجوانان به منظور آشنایی با قرآن و پرهیز از هرگونه اجبار در این خصوص را مورد تأکید قرار می‌دهند: «در خانواده‌ها عطر قرآن را در فضا منتشر کنید، قرآن را بخوانید و در آن تدبّر نمایند» (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۷۰/۱۱/۱۷). همچنین خطاب به والدین توصیه می‌کنند که نسبت به آموزش فرزندان اهتمام ورزیده و برای حفظ قرآن به خصوص در سنین کودکی اهمیت ویژه قائل شوید (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۷۲/۱۰/۲۳). از سوی دیگر، آغاز تحقق جامعه اسلامی و قرآنی را، از خانه و خانواده می‌دانند: «اگر ان شاء الله تلاوت قرآن در جامعه ما همگانی شود، همه

بتوانند قرآن را صحیح بخوانند و همه خانه‌ها موج شوق به تلاوت قرآن را در خود جای دهند، آن وقت امیدمان به اینکه جامعه اسلامی و قرآنی ما به معنای واقعی در این کشور تشکیل بشود، بیش‌تر خواهد شد» (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸۵/۷/۴).

۲-۲-۵. مدرسه‌مداری

مدرسه، خانه دوم کودک و نوجوان است و بنای رفتارهای علمی، اجتماعی و اخلاقی کودک در آنجا مورد بازبینی قرار می‌گیرد. اخلاق و رفتار آموزگار، شیوه اندیشیدن او، سطح فرهنگی، چگونگی برخورد، روش تدریس، شیوه انضباطی، جاذبه و دافعه، تشویق و تنبیه و نظم و پرورش در رفتار متعلمان و متریان اثر می‌گذارد (جهانگرد، ۱۳۹۶: ۱۸).

آیت‌الله خامنه‌ای اهمیت تدریس قرآن از کودکی و نوجوانی را در جامعه اسلامی از ضروریات دانسته و این راهکار را از امور زیربنایی آموزش و نهاد تعلیم و تربیت می‌داند. به نظر ایشان، آموزش و پرورش، مهم‌ترین دستگاه مولد در تولید منابع انسانی متعهد است (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸۵/۰۲/۱۲). از این رو لازم است که آموزش‌های آن نیز کاملاً اسلامی بوده و براساس فرهنگ و معارف ناب قرآنی شکل بگیرد. از همین رو، یکی از اصول و سیاست‌های کلی ایجاد تحول در نظام آموزش و پرورش کشور را توسعه فرهنگ و معارف اسلامی و یادگیری قرآن (روخوانی، روان‌خوانی و مفاهیم) و تقویت انس دانش‌آموزان با قرآن و سیره پیامبر اکرم (ص) و اهل بیت (ع) و گسترش فرهنگ اقامه نماز می‌دانند (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۹۲/۰۲/۱۰).

ایشان در ضرورت پیگیری تعلیم قرآن در مقاطع مختلف آموزشی، بر این باور هستند که در دانشگاه‌ها، مدارس ابتدایی، راهنمایی و متوسطه، در هر جا و هر طور که مناسب است، باید اثری از قرآن باشد (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۷۲/۱۰/۲۲). همچنین باید تعلیم قرآن را در سه ساحت پیگیری کنیم: «ساحت روخوانی قرآن، ساحت روان‌خوانی قرآن، ساحت فهم مفاهیم قرآن. در موضوع روخوانی قرآن برای اینکه بچه قرآن را یاد بگیرد، هیچ لزومی وجود ندارد که داستان‌های قرآنی را ذکر کنید. این داستان‌ها را بگذاریم برای کتب تاریخ و دینی. دانش‌آموز در فراگیری قرآن متمرکز شود. دوم؛ امر روان‌خوانی قرآن است یعنی دانش‌آموز بتواند راحت قرآن را بخواند. ساحت سوم؛ درک مفاهیم قرآنی است» (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۷۹/۱۰/۲۷).

۳-۲-۵. جریان تبلیغ دینی

در منظومه فکری آیت‌الله خامنه‌ای، حوزه و روحانیت به عنوان وارثان راستین پیامبران، مسئولیت خطیری در تحقق جامعه قرآنی برعهده دارند. ایشان با استناد به سیره نبوی و تأکیدات قرآنی، وظیفه اصلی روحانیت را «هدایت مردم به سوی اهداف ترسیم شده در قرآن» می‌دانند (خامنه‌ای، بیانات:

۱۳۶۹/۱۲/۲۲). این امر صرفاً محدود به بیان احکام نیست، بلکه ایجاد تحول درونی و تبدیل مفاهیم قرآنی به رفتارهای اجتماعی را شامل می‌شود.

مبنای این مسئولیت را می‌توان در سه محور کلیدی تحلیل کرد: نخست آنکه روحانیت به عنوان «قشر اندازنده» عمل می‌کند. آیت‌الله خامنه‌ای با اشاره به آیاتی مانند «لِيَكُونَ لِلْعَالَمِينَ نَذِيرًا» (فرقان: ۱) و «أَنْ أُنْذِرَ قَوْمَكَ» (شعراء: ۲۱۴)، انذار را محور اصلی رسالت روحانیون می‌داند. این انذار نه ترساندن محض، بلکه بیدارگری و جهت‌دهی به حرکت اجتماعی است (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۶۹/۱۲/۲۲).

دومین محور، «الگوسازی عملی» است. ایشان تأکید می‌کنند: «روحانی آنگاه سخن نافذ خواهد داشت که عملاً نشان دهد به زخارف دنیا بی‌اعتناست» (پیشین). این نگاه برگرفته از آیه «لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ» (احزاب: ۲۱) است که الگودهی را شرط تأثیرگذاری می‌داند. در این چارچوب، پارسایی و بی‌اعتنایی به مظاهر دنیوی، سرمایه اجتماعی روحانیت محسوب می‌شود. سومین محور، «تبیین معارف قرآنی» است. آیت‌الله خامنه‌ای خطاب به روحانیون می‌فرماید: «روی قرآن تکیه کنید... هرکس که در هر نقطه از این کشور یک آیه قرآن را تبیین کند، به نظام کمک کرده است» (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۷۰/۱۰/۱۱). این تأکید نشان‌دهنده نقش محوری روحانیت در تبدیل قرآن از متن مقدس به برنامه عملی زندگی است.

در سطح کلان‌تر، آیت‌الله خامنه‌ای حوزه‌های علمیه را دارای «نقش ممتاز و یگانه» در تحکیم مبانی اسلام می‌داند (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۶۸/۰۳/۳۰). این نقش در شرایط کنونی جهان که به تعبیر ایشان «بشر حقیقتاً در سختی و بدبختی است» (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۶۹/۰۸/۰۵) اهمیتی دوچندان می‌یابد. روحانیت به عنوان طلایه‌داران «جنبش نجات‌بخش جهانی اسلام» معرفی می‌شوند که مرکز آن را ایران اسلامی تشکیل می‌دهد. چالش اصلی در این مسیر، فاصله گرفتن از الگوی عملی است. همان‌طور که ایشان هشدار می‌دهند: «روحانیت در سایه پارسایی بود که این حیثیت و آبرو را پیدا کرد» (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۶۹/۱۲/۲۲). این سخن به‌خوبی نشان می‌دهد که تأثیرگذاری اجتماعی روحانیت مشروط به التزام عملی به ارزش‌های قرآنی است.

در جمع‌بندی نهایی می‌توان گفت که از دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای، روحانیت دو مسئولیت اساسی دارد: نخست «احیای بینش قرآنی» در جامعه که مستلزم تبیین نظام‌مند معارف قرآن است، و دوم «الگودهی عملی» که نیازمند تجسم ارزش‌های قرآنی در رفتار فردی و اجتماعی روحانیون است. تحقق این دو مسئولیت، روحانیت را به محور اصلی امتداد اجتماعی قرآن تبدیل خواهد کرد.

۵-۳. رویکرد سیاسی

رویکرد سیاسی در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای درباره امتداد اجتماعی قرآن، بر نقش حکومت و نهادهای سیاسی در ایجاد بسترهای اجرایی برای نهادهای سازشی ارزش‌های قرآنی تأکید دارد. ایشان معتقدند نظام سیاسی باید با طراحی قوانین و سیاست‌گذاری‌های کلان، زمینه تحقق «حاکمیت فضای قرآنی» در عرصه‌های مختلف اجتماعی را فراهم کند. این نگاه، سیاست را از سطح مدیریت صرف فراتر برده و آن را به ابزاری برای تحقق اهداف متعالی قرآن در جامعه تبدیل می‌نماید.

۵-۳-۱. سیاست‌گذاری قرآنی

در دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای، قانون‌گذاری مبتنی بر قرآن جایگاه خاصی دارد. ایشان تصریح می‌کنند: «قانون و اجرا باید با معیارهای خدایی و با مقررات الهی باشد؛ یعنی با احکام اسلامی، احکام مشخص و یا با کلیات و آنچه از اسلام دانسته و فهمیده شده است، منطبق باشد و معارض نباشد» (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸۷/۰۳/۲۱). این بیان نشان‌دهنده آن است که در نظام اسلامی، قرآن باید به‌عنوان چارچوب اصلی قانون‌گذاری موردتوجه قرار گیرد.

در همین خصوص، ایشان به مسئله مبارزه با تبعیض اشاره کرده و می‌فرمایند: «بیش از فقر، تبعیض برای مردم گزنده است. با قانون می‌توانید جلوی این‌ها را تا حد زیادی بگیرید» (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸۱/۰۳/۰۷). این سخن بیانگر آن است که تحقق عدالت اجتماعی که از اهداف اصلی قرآن است، نیازمند قوانین عادلانه و اجرای صحیح آن‌هاست. ایشان قرآن را نه تنها به‌عنوان منبع احکام فردی، بلکه به‌عنوان نظام جامع حکمرانی می‌نگرند. این نگاه مبتنی بر تفسیر اجتماعی از قرآن است که در آن، کتاب آسمانی مسلمانان راهنمای کامل برای تنظیم روابط اجتماعی و سیاسی جامعه اسلامی محسوب می‌شود. در این چارچوب، قانون‌گذاری قرآنی صرفاً به معنای استخراج احکام فقهی نیست، بلکه شامل استنباط اصول کلی حاکم بر روابط سیاسی و اجتماعی از متن قرآن نیز می‌شود. برای مثال، وقتی ایشان بر مبارزه با تبعیض تأکید می‌کنند، در واقع به اصل قرآنی «عدالت اجتماعی» به‌عنوان مبنای قانون‌گذاری اشاره دارند. این رویکرد نیازمند توسعه روش‌های جدید اجتهاد در فقه سیاسی است که بتواند پیوند مناسبی بین نص قرآن و نیازهای جامعه معاصر برقرار کند.

۵-۳-۲. نهادهای حکومتی

نهادهای حکومتی در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای نقش محوری در ترویج فرهنگ قرآنی دارند. ایشان خطاب به مسئولان نظام تأکید می‌کنند: «در مراکز دولتی و ادارات و دانشگاه‌ها، همه را به پیروی از تعالیم نورانی قرآن تشویق نمائید» (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۶۹/۰۳/۱۰). این نگاه راهبردی نشان می‌دهد که دستگاه‌های اجرایی موظف به ایجاد فضایی هستند که قرآن در آن به متن زندگی

اجتماعی تبدیل شود. نقش الگویی نهادهای دولتی نیز در این زمینه حائز اهمیت است. چنان که ایشان در بیانی می‌فرمایند: «مسئولان نظام باید بدانند که اگر می‌خواهند جامعه قرآنی شکل بگیرد، خودشان باید نخستین مجری احکام قرآن باشند» (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸۹/۰۷/۱۴)

از منظر جامعه‌شناسی سیاسی، تأکید آیت الله خامنه‌ای بر نقش نهادهای حکومتی در ترویج فرهنگ قرآنی را می‌توان در چارچوب نظریه نهادگرایی جدید تحلیل کرد. براین اساس، نهادهای حکومتی نه تنها کارگزاران اجرای قوانین، بلکه عاملان اصلی شکل‌دهی به ارزش‌ها و هنجارهای اجتماعی هستند. وقتی معظّم‌له بر لزوم الگوبودن مسئولان تأکید می‌کنند، در واقع به نقش «سرمایه نمادین» نهادهای حکومتی در مشروعیت‌بخشی به گفتمان قرآنی اشاره دارند. این دیدگاه با نظریه‌های جامعه‌شناختی درباره رابطه بین نهادهای رسمی و فرهنگ سیاسی هم‌خوانی دارد. به عبارت دیگر، وقتی نهادهای حکومتی خود را ملتزم به ارزش‌های قرآنی نشان دهند، این التزام به تدریج به بخشی از فرهنگ سیاسی جامعه تبدیل می‌شود.

۵-۳-۳. قرآن به عنوان سند حکمرانی اسلامی

آیت الله خامنه‌ای قرآن را فراتر از کتاب هدایت فردی می‌داند و آن را قانون اساسی حکومت اسلامی معرفی می‌کنند: «قرآن برای ما فقط کتاب هدایت فردی نیست، بلکه قانون اساسی حکومت اسلامی است. هرچه در اداره جامعه نیاز داریم، از قرآن باید استخراج کنیم» (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸۷/۰۳/۲۱).

این دیدگاه نشان می‌دهد که اداره جامعه اسلامی باید در تمام ابعاد مبتنی بر آموزه‌های قرآنی باشد. ایشان همچنین بر لزوم شفافیت در حکومت تأکید دارند و با استناد به آیه «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ» (نساء: ۱۳۵) می‌فرمایند: «مسئولان باید در همه امور، شفاف و عادل باشند» (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۹۲/۰۴/۰۱).

این امر بیانگر آن است که ارزش‌های قرآنی مانند عدالت و شفافیت باید در تمام سطوح حکمرانی نهادینه شود.

در تحلیل این بخش می‌توان به نظریه «حکمرانی خوب» اشاره کرد که در آن قرآن به عنوان سند بالادستی نظام سیاسی عمل می‌کند. تفاوت این دیدگاه با نظریه‌های سکولار حکمرانی در آن است که معیارهای حکمرانی خوب را نه استانداردهای بین‌المللی، بلکه اصول قرآنی تعیین می‌کند. تأکید آیت الله خامنه‌ای بر شفافیت و عدالت به عنوان اصول قرآنی حکمرانی، نشان‌دهنده تلاش برای بومی‌سازی مفاهیم حکمرانی براساس منابع اسلامی است. این نگاه از یک سو با چالش‌های جهان مدرن مواجه است و از سوی دیگر می‌تواند الگویی بدیل در برابر نظریه‌های غربی حکمرانی ارائه دهد. تحلیل این بخش نشان می‌دهد که تحقق این دیدگاه نیازمند توسعه دانش بومی در حوزه علوم سیاسی و حقوق اساسی است.

۵-۳-۴. سیاست خارجی مبتنی بر قرآن

در عرصه سیاست خارجی، آیت‌الله خامنه‌ای بر استقلال و عزت اسلامی تأکید ویژه‌ای دارند. ایشان با استناد به آیه «وَلَا تَهْنُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَأَنْتُمُ الْأَعْلَوْنَ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ» (آل عمران، ۱۳۹) می‌فرمایند: «ما در سیاست خارجی باید مستقل باشیم و از دشمن نترسیم» (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۹۵/۰۶/۲۵). این دیدگاه نشان می‌دهد که روابط بین‌الملل در نظام اسلامی باید براساس اصول قرآنی طراحی شود. در مقابله با استکبار جهانی نیز ایشان به آیه «فَمَنْ اعْتَدَى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدَى عَلَيْكُمْ» (بقره: ۱۹۴) استناد می‌کنند و می‌فرمایند: «سیاست ما باید بر این اساس باشد که در مقابل تجاوز دشمن، قاطعانه بایستیم» (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۹۸/۰۷/۰۳). این موضع‌گیری بیانگر آن است که سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران کاملاً مبتنی بر اصول قرآنی می‌باشد.

در تحلیل این بخش می‌توان از نظریه «روابط بین‌الملل اسلامی» استفاده کرد که درحال حاضر به‌عنوان یکی از گرایش‌های نوظهور در مطالعات بین‌المللی مطرح است. تأکید آیت‌الله خامنه‌ای بر استقلال و عزت در سیاست خارجی را می‌توان در چارچوب مفهوم قرآنی «امت» تحلیل کرد که در برابر نظریه‌های غربی نظام بین‌الملل قرار می‌گیرد. این دیدگاه از یک‌سو بر اصل عدم وابستگی تأکید دارد و از سوی دیگر به‌دنبال ایجاد نظم بین‌المللی مبتنی بر ارزش‌های اسلامی است. تحلیل این بخش نشان می‌دهد که سیاست خارجی قرآنی نه انزواگرایانه است و نه تهاجمی، بلکه مبتنی بر اصولی مانند عزت، حکمت و مصلحت طراحی می‌شود.

۵-۳-۵. وحدت اسلامی

در اندیشه سیاسی آیت‌الله خامنه‌ای، قرآن نه تنها کتاب هدایت فردی، بلکه سنگ‌بنای وحدت امت اسلامی محسوب می‌شود. ایشان با اشاره به هشدار قرآنی مبنی بر اینکه «اگر اتحاد و همبستگی خودتان را از دست بدهید، آبرو و هویت و قدرت شما نابود خواهد شد» (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸۴/۰۲/۰۶) بر این نکته تأکید دارند که قرآن به‌عنوان مهم‌ترین عامل انسجام‌بخش در جهان اسلام عمل می‌کند. این دیدگاه در شرایط کنونی که «دنیای اسلام بیش از همیشه، به اتحاد و یک‌دلی و تمسک به قرآن نیازمند است» (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸۳/۱۰/۲۹)، از اهمیت راهبردی برخوردار می‌باشد. تحلیل این موضع نشان می‌دهد که قرآن در منظومه فکری معظم‌له، دو نقش کلیدی در وحدت اسلامی ایفا می‌کند: نخست به‌عنوان «کلید موفقیت مسلمانان» (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸۳/۰۹/۳۰) که می‌تواند مبنای مشترکی برای هم‌گرایی فراهم آورد، و دوم به‌عنوان سند هویت‌ساز تمدنی که قادر است جوامع اسلامی را حول محوری مشترک گرد هم آورد. ایشان تصریح می‌کنند: «قرآن باید محور اجتماع امت اسلامی و همه ملت‌های اسلامی باشد» (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸۳/۰۶/۲۶)؛ چراکه به باور ایشان،

«اگر ما - امت بزرگ اسلامی - مفاهیم و تعالیم قرآن را محور تجمع خودمان قرار دهیم، وضع دنیا و وضع امت اسلامی عوض خواهد شد» (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸۳/۰۶/۲۶).

این دیدگاه را می‌توان در چارچوب نظریه «امت قرآنی» تحلیل کرد که در تقابل با دو گفتمان رقیب قرار دارد: از یک سو در برابر نظریه‌های ناسیونالیستی که بر تقسیمات قومی و ملی تأکید دارند، و از سوی دیگر در مقابل نظریه جهانی شدن غربی که به دنبال یکسان‌سازی فرهنگی است. قرآن در این پارادایم، هم به عنوان عامل مقاومت در برابر تهدیدهای خارجی عمل می‌کند و هم به عنوان محور هم‌گرایی داخلی امت اسلامی. این نگاه ضمن احترام به تنوع فرهنگی موجود در جهان اسلام، به دنبال ایجاد هماهنگی و انسجام براساس اصول و ارزش‌های مشترک قرآنی است. در سطح عملیاتی، این دیدگاه مستلزم توسعه مکانیسم‌های نهادی برای تحقق وحدت اسلامی می‌باشد. ایجاد نهادهای فراملی اسلامی، تقویت همکاری‌های منطقه‌ای مبتنی بر ارزش‌های قرآنی و توسعه گفتمان مشترک اسلامی از جمله راهکارهایی است که می‌تواند این وحدت را از سطح نظری به عرصه عمل منتقل کند. به این ترتیب، قرآن نه تنها به عنوان کتاب هدایت، بلکه به عنوان سند راهبردی وحدت جهان اسلام عمل خواهد کرد.

۴-۵. رویکرد اقتصادی

اقتصاد به عنوان یکی از ارکان اساسی جامعه اسلامی، نقشی محوری در تحقق اهداف قرآنی ایفا می‌کند. قرآن کریم در آیه «وَلَا تُؤْتُوا السُّفَهَاءَ أَمْوَالَكُمُ الَّتِي جَعَلَ اللَّهُ لَكُمْ قِيَامًا»؛ «و اموال خود را که خداوند وسیله قوام زندگی شما قرار داده به دست سفیهان ندهید» (نساء: ۵) مال و ثروت را «قوام» زندگی بشر معرفی می‌کند که نشان‌دهنده جایگاه ویژه اقتصاد سالم در قوام‌بخشی به جامعه اسلامی است. در این بخش سه محور اصلی اقتصاد مقاومتی، مبارزه با ربا و فساد اقتصادی و توزیع عادلانه ثروت به عنوان ارکان رویکرد اقتصادی در امتداد اجتماعی قرآن مورد تحلیل قرار می‌گیرد.

۴-۵-۱. اقتصاد مقاومتی

اقتصاد مقاومتی از دیدگاه آیت الله خامنه‌ای، الگویی است که می‌تواند در شرایط فشار و تحریم، رشد و شکوفایی کشور را تضمین کند. ایشان در بیانی تاریخی تأکید می‌نمایند: «اقتصاد مقاومتی یعنی آن اقتصادی که در شرایط فشار، در شرایط تحریم، در شرایط دشمنی‌ها و خصومت‌های شدید می‌تواند تعیین‌کننده رشد و شکوفایی کشور باشد» (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۹۳/۰۲/۱۹). این تعریف نشان‌دهنده نگاه راهبردی ایشان به اقتصاد به عنوان ابزاری برای مقابله با تهدیدهای خارجی است. استقلال اقتصادی نیز از دیگر مؤلفه‌های کلیدی در این رویکرد است. آیت الله خامنه‌ای با استناد به سنت نبوی «كَادَ الْفَقْرُ أَنْ يَكُونَ كُفْرًا؛ نزدیک است فقر به کفر بینجامد» (کلینی، ۱۴۰۷: ۲/۳۰۷؛

صدوق، ۱۳۷۶: ۲۹۵ و ابن بابویه، ۱۳۶۲: ۱۲/۱). فقر را نزدیک به کفر می‌داند و معتقدند: «راه دین‌داری مردم، تأمین معاش آنان است. اگر اقتصاد کشور وابسته باشد، دین مردم هم در خطر است» (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸۰/۰۶/۰۵). این دیدگاه بیانگر آن است که استقلال اقتصادی نه تنها یک ضرورت مادی، بلکه پیش‌نیاز حفظ ارزش‌های دینی جامعه می‌باشد.

در تحلیل نهایی، اقتصاد مقاومتی در منظومه فکری آیت‌الله خامنه‌ای، ترکیبی از مقاومت در برابر تهدیدهای خارجی و تقویت بنیه داخلی است. این الگو با تکیه بر منابع داخلی و کاهش وابستگی به خارج، مسیر رشد پایدار را فراهم می‌کند و جامعه را در برابر نوسانات جهانی مصون می‌دارد.

۵-۴-۲. مبارزه با ربا و فساد اقتصادی

ربا به‌عنوان یکی از موانع اصلی عدالت اقتصادی در قرآن به شدت محکوم شده است. آیت‌الله خامنه‌ای با اشاره به آیه «الَّذِينَ يَأْكُلُونَ الرِّبَا لَا يَقُومُونَ إِلَّا كَمَا يَقُومُ الَّذِي يَخْبِطُهُ الشَّيْطَانُ مِنَ الْمَسِّ؛ کسانی که ربا می‌خورند، در قیامت برنمی‌خیزند، مگر مانند کسی که بر اثر تماس شیطان، دیوانه شده و نمی‌تواند تعادل خود را حفظ کند، گاهی زمین می‌خورد، گاهی بپا می‌خیزد» (بقره: ۲۷۵) که رباخواران را به دیوانگان تشبیه می‌کند، هشدار می‌دهند: «کسانی که ربا می‌خورند، مانند کسی هستند که شیطان بر او مسلط شده و تعادل خود را از دست داده است» (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۹۴/۰۳/۲۲) این تشبیه نشان‌دهنده آثار مخرب ربا بر تعادل اقتصادی و اجتماعی می‌باشد.

فساد اقتصادی نیز به‌عنوان عاملی بازدارنده در مسیر پیشرفت موردتوجه قرار گرفته است. ایشان فساد را «خوره‌ای» می‌دانند که به جان اقتصاد کشور می‌افتد و معتقدند: «فساد اقتصادی مانند خوره به جان اقتصاد کشور می‌افتد و باید با آن مبارزه جدی کرد» (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۹۴/۰۳/۲۲). این بیان حاکی از لزوم مبارزه همه‌جانبه با پدیده‌ای می‌باشد که ریشه‌های اقتصادی و اخلاقی جامعه را نشانه رفته است. تحلیل این بخش نشان می‌دهد که مبارزه با ربا و فساد، دو روی یک سکه هستند که هدف مشترک آن‌ها استقرار عدالت اقتصادی است. این نبرد نه تنها در بُعد قانونی، بلکه در عرصه فرهنگی نیز باید پیگیری شود تا جامعه به سمت اقتصاد سالم و عادلانه حرکت کند.

۵-۴-۳. توزیع عادلانه ثروت

عدالت اقتصادی از ارکان اساسی اقتصاد قرآنی است. آیت‌الله خامنه‌ای با تأکید بر آیه «كَيْ لَا يَكُونَ دُولَةً بَيْنَ الْأَغْنِيَاءِ مِنْكُمْ؛ تا (این اموال عظیم) در میان ثروت‌مندان شما دست به دست نشود» (حشر: ۷) که از گردش ثروت در میان همه اقشار جامعه سخن می‌گوید، تصریح می‌کنند: «باید کاری کنیم که فاصله طبقاتی به حداقل برسد. ثروت نباید فقط در دست عده‌ای خاص بچرخد» (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸۹/۰۱/۰۱). این سخن بر لزوم طراحی سازوکارهایی برای جلوگیری از

انباشت ثروت در دست گروه‌های خاص تأکید دارد. حکومت اسلامی در این دیدگاه مسئولیت سنگینی در کاهش فقر برعهده دارد. ایشان با صراحت اعلام می‌نمایند: «حکومت اسلامی موظف است با برنامه‌ریزی دقیق، فقر را ریشه‌کن کند» (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۹۰/۰۵/۱۲). این مسئولیت شامل اجرای برنامه‌های حمایتی، ایجاد فرصت‌های شغلی و نظارت بر توزیع عادلانه منابع می‌شود. در جمع‌بندی این بخش می‌توان گفت که توزیع عادلانه ثروت در اندیشه آیت الله خامنه‌ای، تنها یک سیاست اقتصادی نیست، بلکه تجلی عینی عدالت قرآنی است. این رویکرد با ترکیب برنامه‌های عملیاتی و الزامات اخلاقی، الگویی جامع برای تحقق جامعه‌ای متعادل و عادلانه ارائه می‌دهد.

۴-۴-۵. جهاد اقتصادی

مفهوم «جهاد اقتصادی» که توسط آیت الله خامنه‌ای مطرح شده است، در حقیقت تجلی عینی پیوند اقتصاد و معنویت در اسلام می‌باشد. ایشان در این باره می‌فرمایند: «جهاد اقتصادی یعنی همان تلاش و کوششی که برای پیشرفت اقتصادی کشور لازم است، با نیت الهی و برای خدمت به مردم انجام گیرد» (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۹۰/۰۴/۰۹). این نگاه، اقتصاد را از حیطه مادیات صرف خارج کرده و آن را به عرصه‌ای برای عبادت و خدمت به خلق تبدیل می‌کند. در بُعد عملی، اقتصاد قرآنی مستلزم ایجاد سازوکارهایی است که از یک سو مانع انباشت ثروت در دست گروه خاصی شود و از سوی دیگر، زمینه‌های کار و تولید را برای همه فراهم آورد. نکته حائز اهمیت دیگر، نقش اقتصاد در تحقق «امت اسلامی» است. معظّم‌له با اشاره به آیه «وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا...» و همگی به ریسمان خدا (قرآن و اسلام، و هرگونه وسیله وحدت) چنگ زنید و پراکنده نشوید...» (آل عمران: ۱۰۳) که مسلمانان را به وحدت دعوت می‌نماید، بر لزوم همکاری اقتصادی کشورهای اسلامی تأکید دارند: «کشورهای اسلامی باید با استفاده از ظرفیت‌های اقتصادی خود، شبکه‌ای مستقل از نظام سلطه ایجاد کنند» (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۹۶/۱۱/۱۴). این دیدگاه، تجلی عینی امتداد اجتماعی قرآن در عرصه بین‌الملل است.

در تحلیل نهایی، اقتصاد قرآنی از منظر آیت الله خامنه‌ای، نظامی جامع و چندبُعدی است که چهار رکن اساسی دارد: اقتصاد مقاومتی به عنوان سپر دفاعی در برابر تهدیدهای خارجی، مبارزه با ربا و فساد به عنوان پایه‌های سلامت اقتصادی، توزیع عادلانه ثروت به عنوان تجلی عدالت اجتماعی، و جهاد اقتصادی به عنوان پیونددهنده اقتصاد و معنویت. این نظام اقتصادی که هم‌زمان به نیازهای مادی و معنوی جامعه پاسخ می‌دهد، نه تنها الگویی کارآمد برای پیشرفت داخلی ارائه می‌کند، بلکه با تأکید بر همبستگی اقتصادی امت اسلامی، نقشه‌ای برای عزت بخشی به جهان اسلام ترسیم

می‌نماید. تحقق این الگو، مستلزم عزم ملی، برنامه‌ریزی دقیق و التزام عملی به آموزه‌های قرآنی در تمام سطوح حکمرانی و فعالیت‌های اقتصادی است.

۵-۵. رویکرد قانونی و حقوقی

جامعه اسلامی برای حفظ نظم و انسجام خود، نیازمند نظام حقوقی و قانونی مستحکمی است که ریشه در تعالیم قرآنی داشته باشد. در این میان، قرآن کریم به‌عنوان کامل‌ترین منبع قانون‌گذاری، چارچوبی جامع برای اداره جامعه اسلامی ارائه می‌دهد. در این بخش سه محور اصلی قانون‌گذاری مبتنی بر قرآن، عدالت قضایی و حقوق شهروندی را به‌عنوان ارکان رویکرد قانونی و حقوقی در امتداد اجتماعی قرآن مورد تحلیل قرار می‌گیرد.

۵-۵-۱. قانون‌گذاری مبتنی بر قرآن

قرآن کریم باید محور اصلی قانون‌گذاری در جامعه اسلامی قرار گیرد. آیت‌الله خامنه‌ای در این زمینه تأکید می‌کنند: «اینجا قرآن برای اجرای احکام عمومی جامعه، محور قرار گرفته است. یعنی هر آنچه که از شئون اداره یک جامعه است، رسماً از قرآن گرفته می‌شود، نه اسماً» (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۷۳/۰۶/۰۴). این بیان نشان‌دهنده نگاه ایشان به قرآن به‌عنوان منبع اصلی قانون‌گذاری است که باید در تمام شئون حکومتی جاری گردد.

ایشان در مقایسه قوانین الهی با قوانین موضوعه بشری معتقدند: «ما نصّ قرآن و متن آن را بر فرآورده‌های ذهن قاصر حقوق‌دانان غربی که برای خودشان معارفی را خلق و اختراع کردند و آن را پیشرفته‌تر از معارف ادیان الهی می‌دانند، مقدّم می‌شماریم» (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۷۳/۰۳/۱۴). این موضع‌گیری به‌وضوح برتری قوانین الهی بر دستاوردهای حقوقی غرب را نشان می‌دهد. در تحلیل نهایی، قانون‌گذاری قرآنی از دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای دارای دو ویژگی اصلی است: نخست آنکه باید از متن قرآن استخراج شود و دوم آنکه در اجرا باید با معیارهای الهی منطبق باشد. این نگاه جامع، هم به مبانی نظری و هم به جنبه‌های عملی قانون‌گذاری در جامعه اسلامی توجه دارد.

۵-۵-۲. عدالت قضایی

عدالت قضایی از ارکان اساسی نظام حقوقی اسلام است. آیت‌الله خامنه‌ای با اشاره به اصل قرآنی «لَا تَظْلِمُونَ وَلَا تُظْلَمُونَ» (بقره: ۲۷۹)، تأکید می‌کنند که «قرآن مخالف با ظلم است، قرآن تشویق‌کننده انسان‌ها به مقابله با ظلم است» (خامنه‌ای، بیانات: ۱۴۰۲/۰۷/۱۱). این بیان نشان‌دهنده تأکید قرآن بر استقرار عدالت در تمام سطوح قضایی است. در مورد حقوق متهمان نیز، ایشان تصریح می‌نمایند: «در نظام اسلامی، حتی با مجرمان هم باید با عدالت و انصاف رفتار

رویکردهای امتداد اجتماعی قرآن کریم مبتنی بر منظومه فکری حضرت آیت الله العظمی خامنه‌ای (مدظله العالی) (فیروزی و همکاران) ۱۰۵

شود» (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸۵/۰۴/۰۵). این سخن بیانگر نگاه انسانی اسلام به مقوله مجازات و تأکید بر رعایت حقوق همه افراد، حتی مجرمان می‌باشد.

تحلیل این بخش نشان می‌دهد که عدالت قضایی در منظومه فکری آیت الله خامنه‌ای بر سه پایه استوار است: مبارزه با ظلم، رعایت حقوق متهمان و سرعت در رسیدگی به پرونده‌ها. این سه عنصر در کنار هم می‌توانند نظام قضایی را به سمت تحقق عدالت واقعی سوق دهند.

۵-۳. حقوق شهروندی

حقوق شهروندی در جامعه اسلامی، ریشه در تعالیم قرآنی دارد. آیت الله خامنه‌ای در این زمینه می‌فرماید: «حکومت اسلامی نه تنها موظف به اجرای عدالت است، بلکه باید حقوق مردم را نیز به طور کامل رعایت کند» (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸۸/۰۲/۲۰). این بیان نشان‌دهنده مسئولیت دوگانه حکومت در قبال شهروندان می‌باشد.

ایشان به آموزش حقوق از منظر قرآن نیز تأکید ویژه‌ای دارند: «مفاهیم قرآنی باید در کتاب‌های درسی گنجانده شود تا نسل جوان با حقوق و تکالیف خود آشنا شود» (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸۰/۰۶/۲۸). این رویکرد بیانگر اهمیت آموزش حقوق شهروندی از سنین پایین و براساس مبانی قرآنی است.

در جمع‌بندی این بخش می‌توان گفت که حقوق شهروندی از دیدگاه آیت الله خامنه‌ای دارای دو بُعد اساسی است: بُعد نخست، مسئولیت‌های حکومت در قبال مردم و بُعد دوم، آگاهی بخشی به شهروندان درباره حقوق‌شان. تحقق این دو بُعد می‌تواند جامعه‌ای متعادل و عادلانه براساس موازین قرآنی ایجاد کند.

نتیجه آنکه رویکرد قانونی و حقوقی در امتداد اجتماعی قرآن کریم مبتنی بر منظومه فکری آیت الله خامنه‌ای، سه محور اصلی را دربر می‌گیرد: قانون‌گذاری مبتنی بر قرآن به عنوان اساس نظام حقوقی، عدالت قضایی به عنوان ضامن اجرای قوانین، و حقوق شهروندی به عنوان رابطه متقابل حکومت و مردم. این سه محور در کنار هم می‌توانند جامعه‌ای را شکل دهند که در آن قوانین الهی نه تنها در متن قانون‌گذاری، بلکه در اجرا و روابط اجتماعی نیز جاری شود. تحقق این الگو مستلزم همکاری نهادهای تقنینی، قضایی و اجرایی با تکیه بر مبانی قرآنی است.

جدول شماره ۲- رویکردهای امتداد اجتماعی قرآن

رویکردهای امتداد اجتماعی قرآن		
رویکرد	مؤلفه‌های کلیدی	راهکارهای عملی
فرهنگی	الگوسازی چهره‌های قرآنی	معرفی قاریان و حافظان به‌عنوان قهرمانان فرهنگی، استفاده از فیلم و نمایش برای انتقال مفاهیم
	هنرهای نمایشی و رسانه‌های دیجیتال	
	تولید محتوای حکمت‌آمیز	
آموزشی	خانواده به‌عنوان کانون انس با قرآن	آموزش قرآن از کودکی، تدوین کتب درسی مبتنی بر مفاهیم قرآنی، الگوسازی عملی روحانیون
	مدارس در سه سطح روخوانی، روان‌خوانی و مفاهیم	
	نقش روحانیت در تبیین معارف	
سیاسی	قانون‌گذاری قرآنی	استخراج قوانین از قرآن، ایجاد نهادهای فراملی اسلامی، تقویت همکاری‌های منطقه‌ای
	شفافیت و عدالت در حکمرانی	
	وحدت اسلامی	
اقتصادی	اقتصاد مقاومتی	کاهش وابستگی به خارج، اجرای قوانین ضد ربایی، برنامه‌ریزی برای کاهش فاصله طبقاتی
	مبارزه با ربا و فساد	
	توزیع عادلانه ثروت	
حقوقی	قانون‌گذاری مبتنی بر قرآن	تدوین قوانین بر اساس قرآن، آموزش حقوق شهروندی از سنین پایین، رعایت حقوق متهمان
	عدالت قضایی	
	حقوق شهروندی	

۶. نتیجه‌گیری

این پژوهش با هدف تبیین رویکردهای امتداد اجتماعی قرآن کریم مبتنی بر منظومه فکری آیت‌الله خامنه‌ای، به بررسی راهکارهای عملی برای تحقق جامعه قرآنی پرداخت. یافته‌ها نشان می‌دهد که امتداد اجتماعی قرآن، فرایندی چندبُعدی است که مستلزم تعامل هماهنگ پنج حوزه فرهنگی، آموزشی، سیاسی، اقتصادی و قانونی می‌باشد. در حوزه فرهنگی، تأکید بر الگوسازی رفتاری از طریق معرفی چهره‌های قرآنی موفق، بهره‌گیری از هنرهای نمایشی و رسانه‌های دیجیتال و تولید محتوای جذاب در فضای مجازی با رویکرد حکمت‌آمیز، به‌عنوان راهکارهای کلیدی شناسایی شد. در حوزه

آموزشی، نقش محوری خانواده در ایجاد انس پایدار با قرآن، مدارس در سطوح روخوانی، روان خوانی و درک مفاهیم و روحانیت در تبیین معارف و الگوسازی عملی مورد تأکید قرار گرفت. در عرصه سیاسی، چهار راهبرد اساسی شامل قانون گذاری مبتنی بر اصول قرآنی، شفافیت و عدالت در حکمرانی، عزت محوری در سیاست خارجی و تقویت وحدت اسلامی به عنوان مؤلفه های اصلی امتداد اجتماعی قرآن تحلیل شد. در حوزه اقتصادی، اصول اقتصاد مقاومتی، مبارزه با ربا و فساد اقتصادی، توزیع عادلانه ثروت و تلفیق معنویت با فعالیت های اقتصادی به عنوان ارکان اقتصاد قرآنی معرفی گردید. در بخش حقوقی نیز استخراج قوانین از منابع قرآنی، اجرای عدالت قضایی با رعایت حقوق متهمان و آموزش حقوق شهروندی مبتنی بر معارف قرآنی به عنوان محورهای اساسی مورد توجه قرار گرفت. این پژوهش نشان می دهد که تحقق جامعه قرآنی، نیازمند عزم ملی، برنامه ریزی دقیق و همکاری نظام مند نهادهای فرهنگی، آموزشی و حکومتی است. در نهایت می توان نتیجه گرفت که منظومه فکری آیت الله خامنه ای با ارائه راهکارهای عملیاتی در تمام سطوح فردی، اجتماعی و حکومتی، الگویی جامع برای نهادهای سازنده آموزش های قرآنی در ساختارهای جامعه اسلامی ارائه می دهد.

پی نوشت ها:

1. Social extension

منابع

قرآن کریم، ترجمه آیت الله مکارم شیرازی.

نهج البلاغه، ترجمه دشتی.

۱. ابن بابویه، محمد بن علی (۱۳۶۲). *الخصال*. قم: جامعه مدرسین.
 ۲. انجمن عربی و فارسی (۱۹۵۶م). *فرهنگ لغت عربی به فارسی*. لاهور: دانشگاه پنجاب.
 ۳. جهانگرد، یدالله (۱۳۹۶). *نحوه رفتار والدین با فرزندان*. تهران: انجمن اولیاء و مربیان.
 ۴. حر عاملی، محمد بن حسن (۱۴۱۴ق). *وسائل الشیعه*. قم: مؤسسه آل البيت عليهم السلام لاحیاء التراث.
 ۵. خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۸). *زندگی باید قرآنی باشد*. قم: شهید کاظمی.
 ۶. خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۲). *طرح کلی اندیشه اسلامی در قرآن*. قم: صهبا.
 ۷. خامنه‌ای، سید علی (۱۳۸۶). *قرآن کتاب زندگی در آیینه نگاه مقام معظم رهبری*. تهران: قدر ولایت.
 ۸. خسروپناه، عبدالحسین و جمعی از پژوهشگران (۱۳۹۶). *منظومه‌ی فکری آیت الله العظمی خامنه‌ای*. تهران: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
 ۹. دهخدا، علی اکبر (۱۳۷۷). *لغت نامه دهخدا*. تهران: مؤسسه لغتنامه دهخدا.
 ۱۰. دیلمی، حسن بن محمد (۱۴۱۲ق). *ارشاد القلوب إلى الصواب*. قم: الشریف الرضی.
 ۱۱. ربانی، محسن (۱۳۷۹). *هنر ایجاد انس با قرآن*. قم: ماهنامه هنر دینی.
 ۱۲. سازمان اوقاف و امور خیریه (۱۳۹۷). *حرف هایی از جنس نور*. تهران: مجتمع فرهنگی آموزشی اوقاف.
 ۱۳. سیف، علی اکبر (۱۴۰۱). *روان شناسی پرورشی (روان شناسی یادگیری و آموزش)*. تهران: دوران.
 ۱۴. طبرسی، فضل بن حسن (بی تا). *مجمع البیان فی تفسیر القرآن*. بیروت، دارالمعرفه.
 ۱۵. کلینی، محمد بن یعقوب (۱۴۰۷ق). *الکافی*. بیروت: دارالتعارف.
 ۱۶. مجلسی، محمدباقر بن محمدتقی (۱۴۱۳ق). *بحار الأنوار*. بیروت: دار احیاء التراث العربی.
 ۱۷. مصباح یزدی، محمدتقی (۱۳۸۳). *اخلاق در قرآن*. قم: انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره).
 ۱۸. مصباح یزدی، محمدتقی (۱۳۹۱). *جامعه و تاریخ از دیدگاه قرآن*. قم: انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (قدس سره).
 ۱۹. مصطفوی، حسن (۱۳۶۸). *التحقیق فی کلمات القرآن الکریم*. تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
 ۲۰. مطهری، مرتضی (۱۳۷۵). *مقدمه ای بر جهان بینی اسلامی*. تهران: صدرا.
 ۲۱. معتمدزاد، کاظم (۱۳۹۰). *وسایل ارتباط جمعی*. تهران: دانشگاه علامه طباطبائی.
 ۲۲. معین، محمد (۱۳۶۰). *فرهنگ معین*. تهران: امیرکبیر.
 ۲۳. مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۸۶). *پیام قرآن*. تهران: دارالکتب الاسلامیه.
 ۲۴. نوری طبرسی، حسین بن محمدتقی (۱۳۶۸). *مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل*. قم: مؤسسه آل البيت (ع).
25. Gramsci, A. (1971). *Selections from the prison notebooks* (Q. Hoare & G. Nowell Smith, Eds. & Trans.). International Publishers.
26. Williams, R. (1977). *Marxism and literature*. Oxford University Press.
27. Fiske, J. (1989). *Understanding popular culture*. Routledge.

رویکردهای امتداد اجتماعی قرآن کریم مبتنی بر منظومه فکری حضرت آیت الله العظمی خامنه‌ای (مدظله العالی) (فیروزی و همکاران) ۱۰۹

28. Storey, J. (2015). **Cultural theory and popular culture: An introduction**(vth ed.). Routledge.

پایگاه‌ها و نرم‌افزارها:

۱. پایگاه اطلاع‌رسانی حدیث شیعه.
۲. پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله العظمی خامنه‌ای.
۳. پایگاه اینترنتی نهج البلاغه.
۴. پایگاه پارس قرآن.
۵. پایگاه کتاب قائمیه.
۶. پایگاه کتابخانه احادیث شیعه.
۷. پایگاه کتابخانه دیجیتال نور.
۸. پایگاه کتابخانه مدرسه فقهات.
۹. نرم‌افزار جامع الاحادیث.
۱۰. نرم‌افزار حدیث ولایت.

پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی